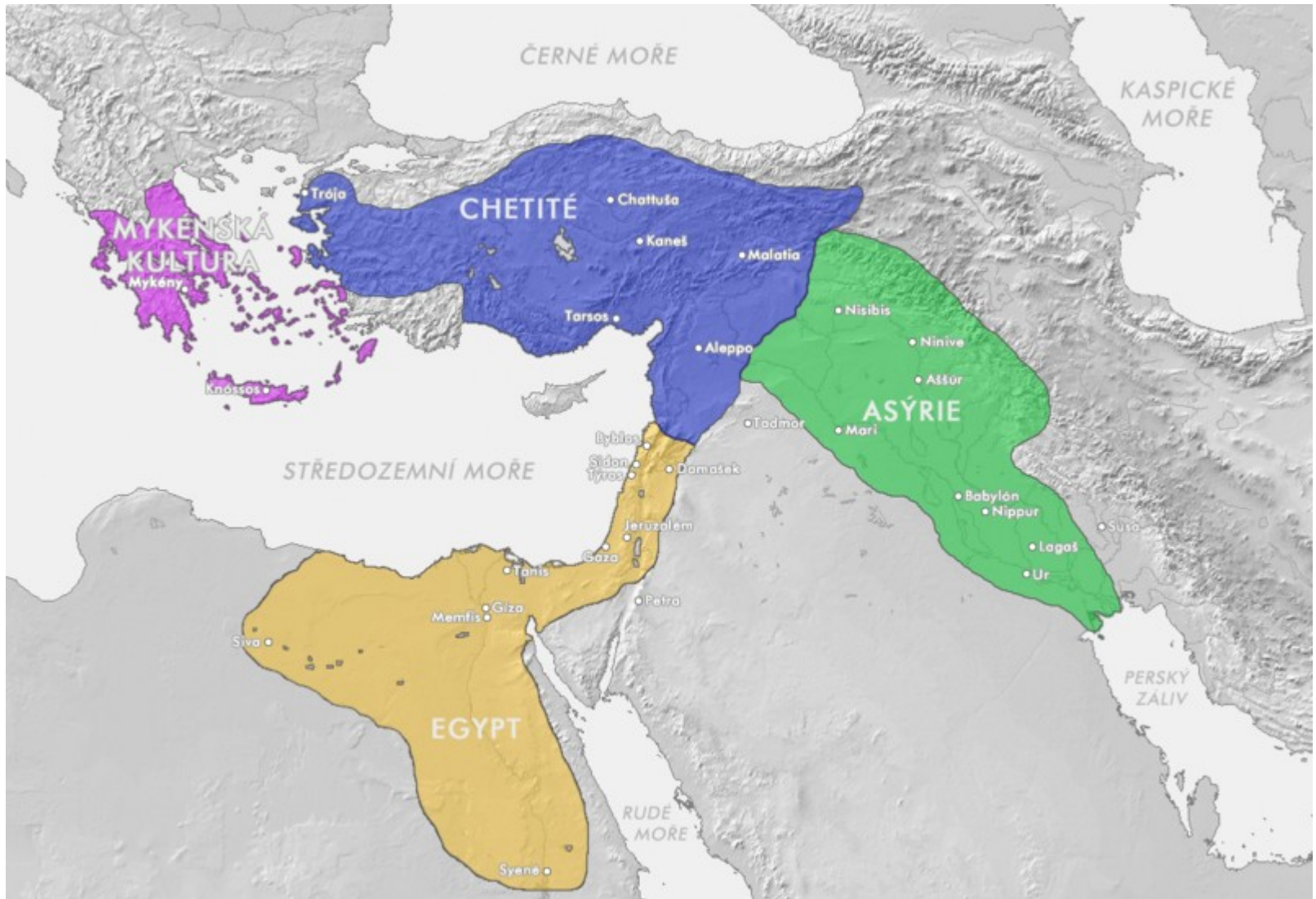


Populační teorie a politika

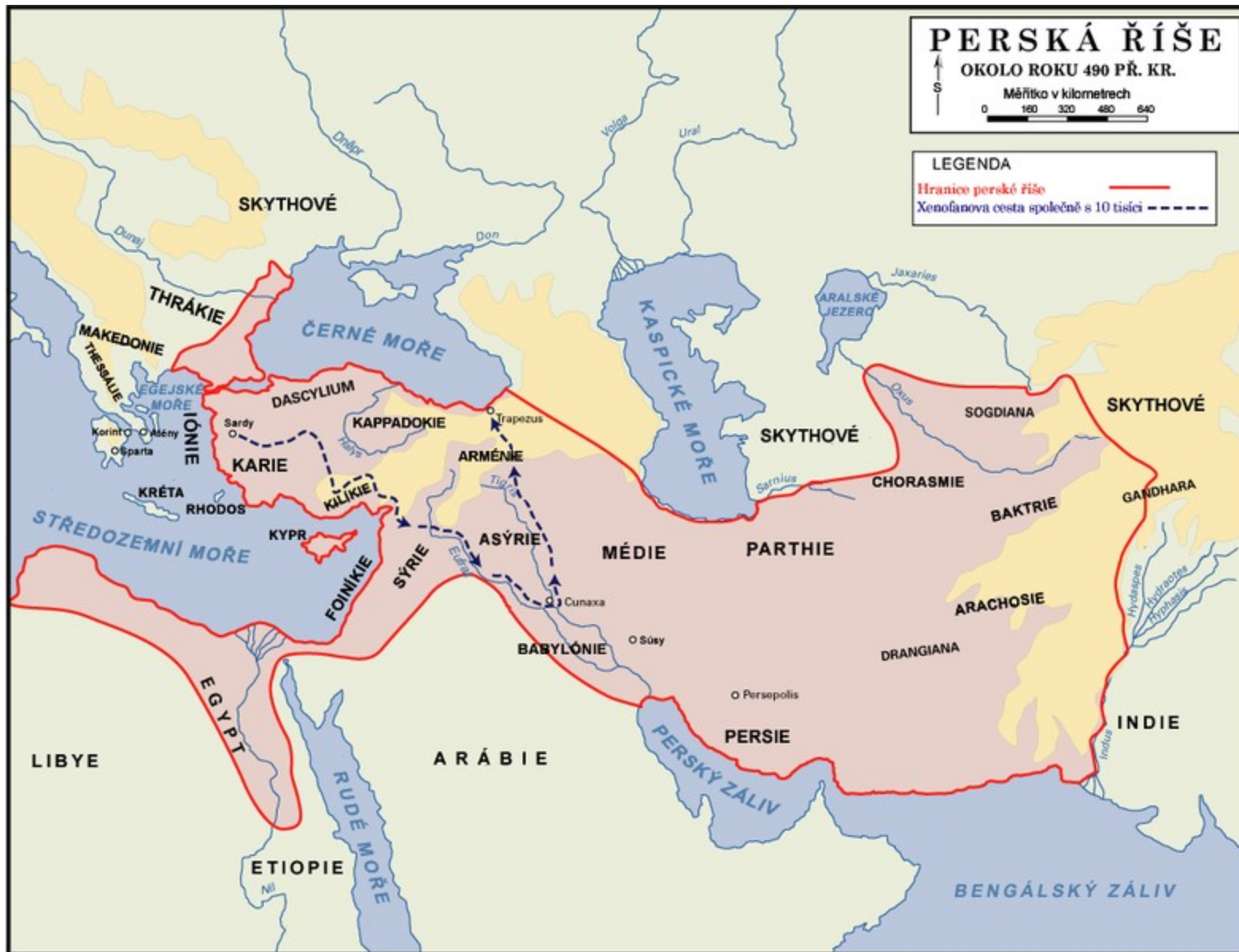
Populační teorie

- První písemné památky o problémech demografického myšlení jsou z oblastí zemědělských populací. Pro jejich celé období jsou charakteristické ***propopulační názory*** (Chammurapi, Chetitě, Persie, Egypt, Konfucius, Judea)



- Např. Chammurapiho zákoník (1792 - 1750 př. n. l.) - jako by právní předpisy směřují k podpoře a udržení rodiny a ke zvýšení počtu obyvatelstva:
- bezdětné manželství opravňovalo muže k rozvodu,
- ochrana plodu - přísné tresty za způsobený potrat,
- ochrana manželství a práv dětí
- pol. 2. tis. př. n. l. u Chetitů: např. trest smrti za cizoložství nebo mezi bratrancem a sestřenicí a sourozenci, existoval levirát - povinnost sňatku ovdovělé ženy s bratrem bývalého muže.
- Celkově se oslabuje pozice ženy, upevňuje se právo rodiny a nastává výsadní postavení muže.

- Persie, Egypt - potřeba bojeschopného obyvatelstva - mužů - důraz na vysokou plodnost (1 000 př. n. l.).
- Podobně v údolí Indu - příkazy k zachování pokolení, povinnost ženy dát syna.
- Čína - Konfucius (6 - 5 st. př. n. l.) - úvahy o populačním optimu v souvislosti s hledáním ideálního vztahu mezi velikostí zemědělské půdy a potřebným počtem obyvatelstva → nadměrný růst obyvatelstva snižuje výdělek zemědělského rolníka - vede k chudobě → nucené přesuny a migrace obyvatelstva do méně obydlených oblastí (regulace jen vysoká úmrtnost a hladomory).
- Izrael - výrazně pronatalitní, např. 1. kap. Genese “Plodtež se a naplňte zemi a podmaňte ji”.



Čínská lidová republika: správní dělení a územní spory



Antické Řecko a Řím

- první soustavné úvahy o populačních problémech v řecké filozofii (Platón, Aristoteles), rozdílnější podmínky - jen málo úrodné půdy → větší impulsy pro nezemědělskou činnost → rozvoj obchodu → větší individualizace → mořeplavci, kupci, řemesla → středem života městský stát → funkci náboženství přebírá stát → otázka počtu obyvatel se řešila s ohledem na potřeby státu - regulace jeho rozmnožování:
- pronatalitní - vojenské účely - převaha, ve Spartě ztráta občanských práv muže, který se do určitého věku neoženil, daňové úlevy otcům většího počtu synů,
- protinatalitní - v období nedostatku prostředků obživy (běžné potraty).



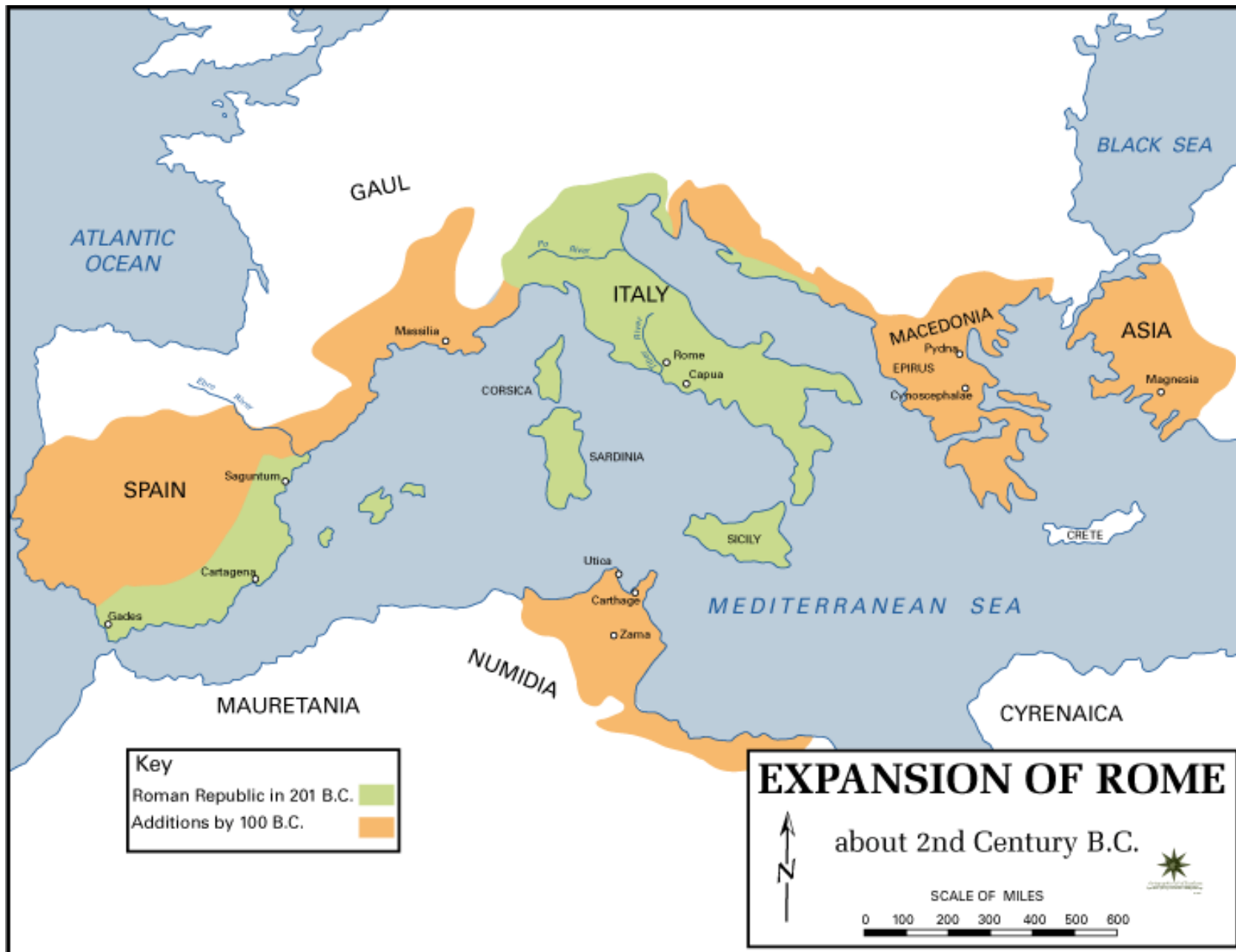
Griechische Kolonisation

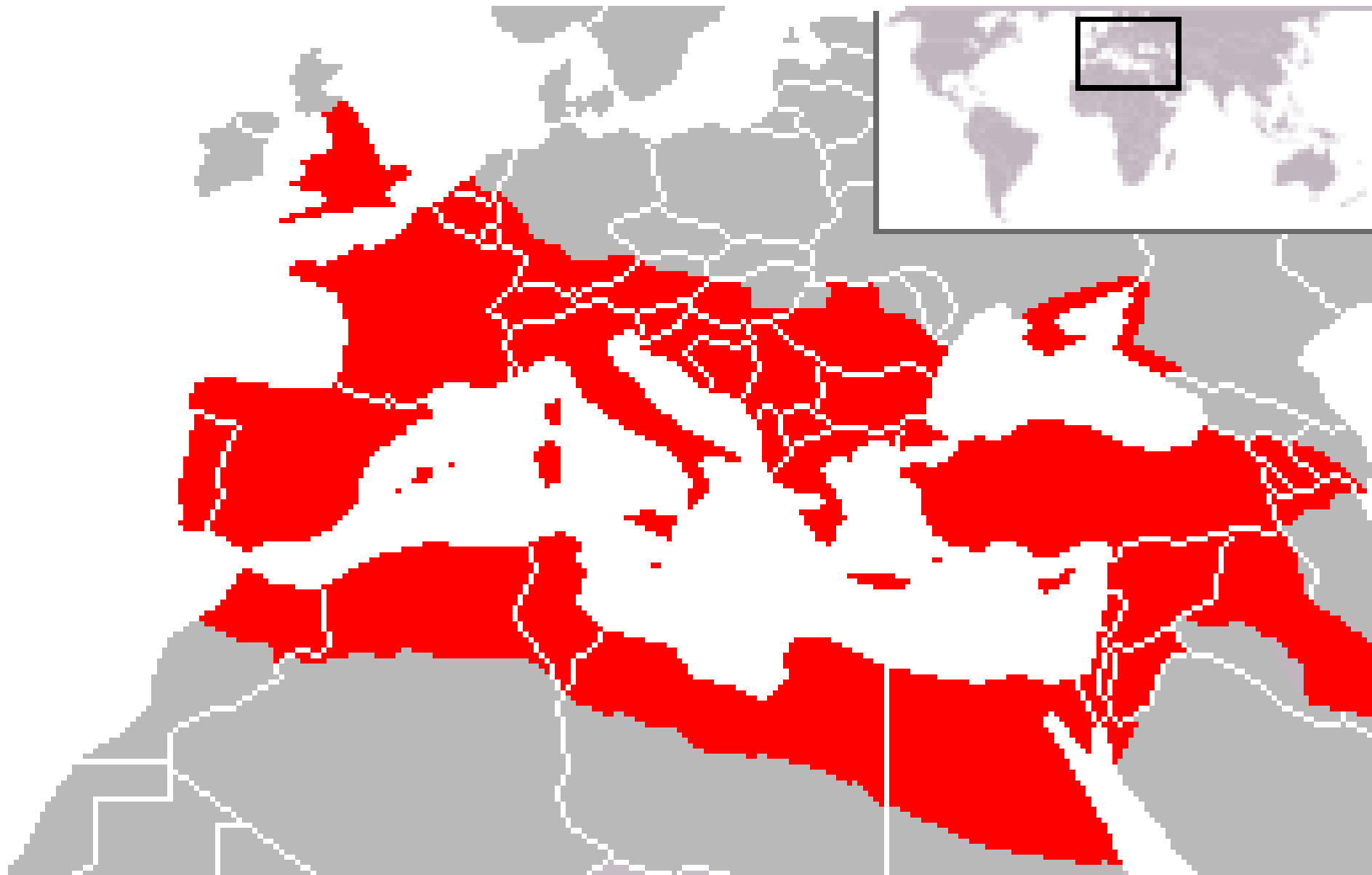
im 8. bis 6. Jahrhundert v. Chr.

- | | |
|--|--------------|
| ■ Sizilien | ● Italien |
| ■ Italien | ● Karthago |
| ■ Restliche | ● Sardinien |
| | ● Sizilien |
| | ● Ägäis |
| | ● Mittelmeer |

km







- Ve 4. stol. př. n. l.: problémy přelidnění země, složitý proces kolonizace na pobřeží a ostrovech Středomoří, relativní přelidnění → koncentrace majitelů půdy → koncentrace majetků → roste městský proletariát.
- To vše se odráží v demografickém myšlení (Platón, Aristoteles) - idealizace zemědělství → odpor ke změně → utopický obraz o uspořádání ideální obce ⇒ rozmnožování lidstva ano, ale musí být **regulováno** (“děti nebudou ploditi nad své poměry, z bázně před chudobou a válkou”).

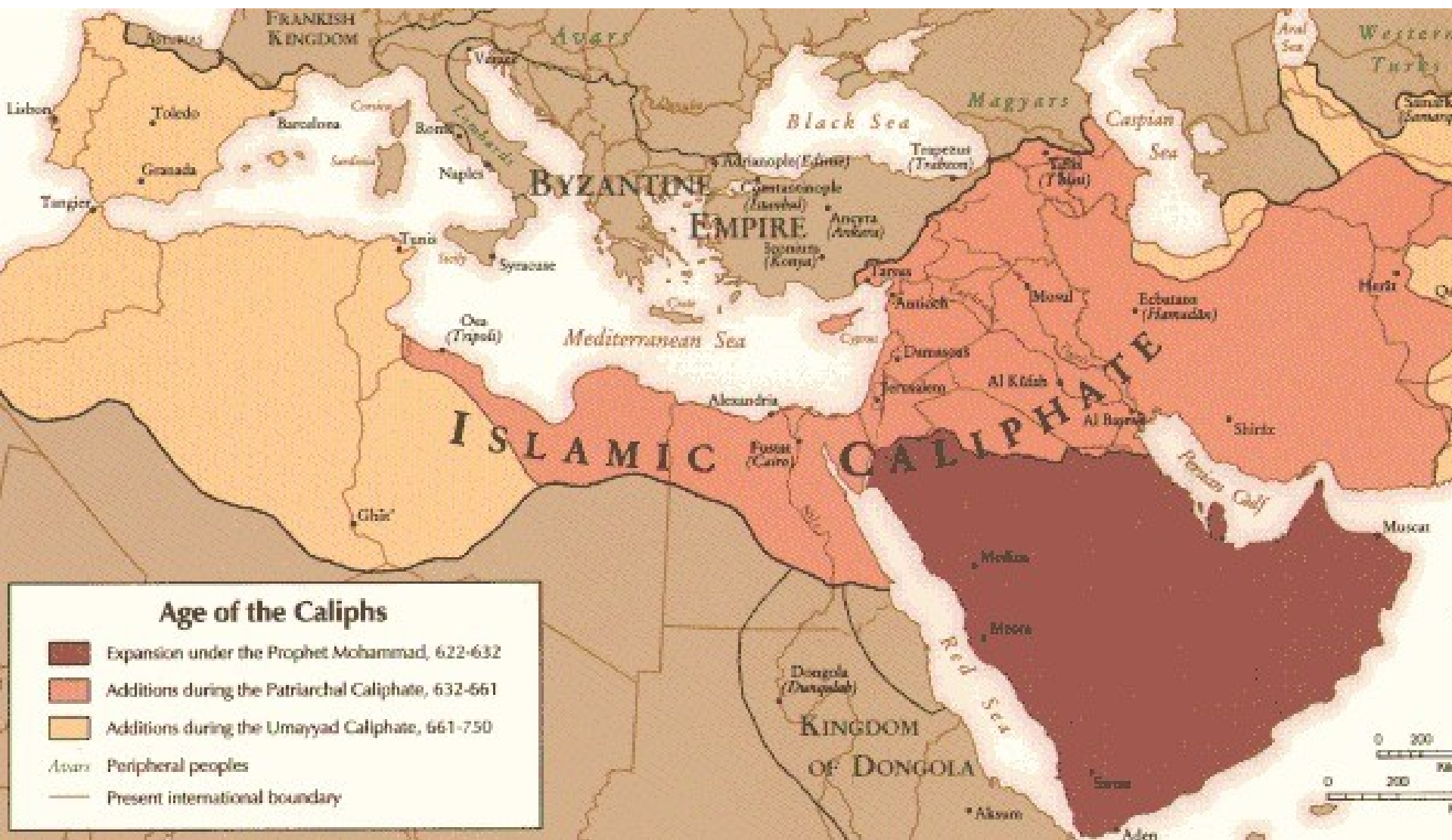
- V obcích a městech → strážci - budou bdít nad počtem uzavíraných sňatků (manželé plodí dvě děti - děvče a chlapce), přebytečné do kolonií.
- Otázka kvality populace - rodit jen ti, kteří mají nejvhodnější sňatkový věk (ženy 20-40 let, muži do 55 let).
- Podobně Aristoteles - regulace přespočetné populace (zejména chudé) řešit uzákoněnými potraty v časně době těhotenství, zabíjení neduživých dětí (plodný věk - ženy od 18 let, muži až od 37 let).

- **Římané** - cíl zvýšení sňatečnosti a pozvednutí prestiže rodiny. Caesarovy populační zákony - potlačování rozvodů, omezení stěhování (občan mezi 20 - 40 lety se nesměl vzdálit z Itálie na dobu delší 3 let). Za císaře Augusta (v roce 4 n. l.): -
 - odměňování plodných manželství,
 - znevýhodnění celibátu, bezdětní a svobodní - vyšší daně.

Křesťanství a islám před renesancí

- Posuzuje populační otázky především z etických a morálních hledisek, manželství a rodinný život není nejvyšší hodnotou - tou je Bůh.
- 4. st. n. l. - manželství věc nečistá, křesťanský ideál virginity a mnišství je zde na vrcholu, svět je přelidňován, strach z hladomoru. Křesťanství je v té době vážným depopulačním činitelem.

- Postupná změna názorů, později v 10. - 13. století - manželství povyšuje na svátost a činí je nerozlučitelným. Jeho účelem je zplození dětí jako smír pohlavního hříchu. Vyvyšování celibátu (záruka nedělitelnosti a nezcizitelnosti církevního majetku).
- Konečně v 2. polovině 13. století je církevní myšlení důležitým propagátorem intenzivního početního růstu obyvatelstva.



Dynamizace společenského vývoje od období renesance

- Konec 14. stol. - konec 18. stol. - velké změny ve společnosti, kultuře, vědě → období **renesance**. Vznikají národní státy, dochází k významným vědeckým objevům, mezinárodní směna a obchod, objevitelské cesty.
- Niccolo Machiavelli (1469 - 1527) - počet obyvatelstva závisí na produktivnosti půdy, pak nutná kolonizace → pak nemoci, celkově je pro početné obyvatelstvo = hospodářská síla.
- Thomas More (1478 - 1535) - ve své Utopii (1516) - utopický stát, maximálně 6 tis. rodin, každá rodina má předepsanou velikost (min. 10, max. 16 dětí), není-li tomu tak, přerozdělování dětí v rodinách, pak kolonizace → v Anglii úspěšné myšlenky.

- ***Merkantilismus*** (od pol. 16. stol.) - orientace na hospodářskou politiku. Základem je cíl: dosažení moci a bohatství shromážděním peněžního bohatství a vzácných kovů, rozvojem obchodů, trhů, zejména zahraničních. Jejich populační myšlení: početnější obyvatelstvo představuje potenciální možnost zvýšit bohatství státu, ale i přelidnění škodí, je nutná regulace podle prostředků obživy, také doporučuje kolonizaci (příklad Nizozemí, Francie v 17. stol., Francie 20 mil obyvatel, Anglie 8 mil. obyvatel - jen jevová stránka velký počet = velké bohatství).

- Další dvě staletí - teze evropských vlád - více obyvatel - mocnější hospodářství i politika.
- Z nich v pol. 18. stol. - fyziokraté - základem myšlení "přírodní pořádek" a hlavním ekonomickým aspektem byla úloha zemědělské půdy = je rozhodující.
- Tyto myšlenky měly vliv hlavně ve Francii: zhoršení situace francouzského zemědělství → útěk do měst → roste městský proletariát → sociální neklid → francouzská buržoazní revoluce - sociální nerovnosti, celkově populační optimismus.

Období klasické politické ekonomie

- Anglie 18. stol. - nástup průmyslové revoluce - ve značném předstihu před Francií. J. Graunt - zakladatel demografie, populační otázky do popředí.
- Celkově základní teze anglické politické ekonomie = početní růst obyvatelstva veličina proměnná závislá na množství prostředků obživy (bohatí rodí málo dětí, chudí hodně, ale reguluje je vysoká úmrtnost).
- Naproti tomu francouzské osvícenství (Voltaire, Rousseau) v Anglii - jiné názory. Např. W. Godwin (1793) sociální bída pramení ze špatného sociálního uspořádání společnosti → rozdělit národní důchod spravedlivěji → odstraní se kořeny chudoby. Pokroky vědy, schopnosti → víra ve všemocnost lidského rozumu → 3/4 Země neobydleny a nevyužity → populační růst ano.

- 1798 - **T. R. Malthus** - v populačních teoriích 100 x ano + 100 x ne. Odmítá ideální spravedlivé společnosti (základní vlastností člověka je mj. lenost, pasivita k práci, člověk je složitý, rozum není vždy rozhodující). Základ - obyvatelstvo roste rychleji (exponenciálně), zdroje obživy pomaleji (lineárně), v určitém stadiu byl růst populace, = přírodní zákon = *determinismus*. Důsledky populačního růstu vždy dopadnou na chudé vrstvy, jejich situace nemůže být zlepšena chudinskými zákony, ale populačními opatřeními: odkládat sňatky na dobu, kdy lidé mají prostředky na založení rodiny, zvýšená úroveň úmrtnosti, neřestí (snižují plodnost). Čili chudí jsou sami zdrojem svých problémů (proč se tak množí?) - zastánci teorie pochopitelně z bohatších kruhů společnosti - vyzdvihuje zde ale důležitý rys - *individualismus* - v člověku sílí vědomí odpovědnosti. Rozpor: mezi dva společenské jevy (reprodukce výroby a existence chudoby) se vkládá početní růst obyvatelstva jako důsledek rostoucí výroby a zároveň příčina této chudoby. Cesta ven: mravní zdrženlivost (přísná manželství), nemůže-li ho založit (obživa), má ho odložit, početí v manželství je správné, sňatky by neměli uzavírat chudí (i zákony pro chudé byly přísnější pro založení manželství v 1. polovině 19. století).

- Hospodářská situace té doby odráží tyto názory: Anglie - v průběhu 18. století se zvýšil počet obyvatelstva o 57 %, rozvoj průmyslové revoluce, pokles obyvatelstva pracujícího v zemědělství - poprvé ve světě pod 40 % ekonomicky aktivního obyvatelstva, zemědělství postiženo řadou neúrod, v důsledku války s Francií zastaven dovoz potravin z Evropy.
- Význam Malthusových myšlenek: formuluje vztah **populace x prostředky obživy** v platnou zákonitost.

Pokračovatelé a kritici

Malthusova populačního myšlení

- Propagace: David Ricardo (reprezentant klasické politické ekonomie) - zákony řídící úroveň a trendy produkce a distribuce mezi mzdami, úroky, rentami a zisky.
- Početní růst obyvatelstva je závisle proměnná:
 - na velikosti mzdy,
 - snaze dělníků zlepšit si bezprostředně hmotnou situaci

Počet obyvatelstva - tržní cena práce vyšší než její přirozená cena - postavení dělníka skvělé - vyšší počet dělníků - mzda klesá - strádání - úmrtí - a znovu. Kapitál roste - roste poptávka po práci - obyvatelstvo roste.

- Přirozená cena práce (vyjádřena v potravinách) a v prostředcích nutných k životu není neměnná.
- Celkově: v mnoha zemích tehdy v 19. století snahy o stanovení **populačního optima** - rovnovážný stav mezi ekonomickým vývojem země a počtem jejich obyvatel = malthusiánské pozice.

Kritikové:

- zdůrazňují vliv technologického pokroku, dělby práce, rozšíření obchodu, výroby,
- vlastní demografické poznání - populační trendy,
- lepší společenská organizace (utopičtí socialisté),
- možnosti lepšího využití půdy,
- zábranou vzrůstu počtu obyvatelstva není nedostatečné bohatství přírody, ale nedostatečný důchod určitých společenských vrstev - dělnictvo, existuje jen relativní přelidnění - hospodářské příčiny, ne biologické.

Marxismus

populační zákon, je to jen přelidnění relativní, až bude socialismus, nebude nerovnost, zmizí relativní přelidnění. U Marxe tři formy relativního přebytku populace či nezaměstnanosti:

- pohyblivý (lidé vytlačováni z výroby stroji a změnami v průmyslu),
- latentní (zemědělská populace - je na pokraji migrace do měst v důsledku pronikání kapitálu do zemědělství),
- stagnující (dělníci, kteří mají nejnižší životní úroveň),
- jeho populační zákon je zákonem ekonomickým - nesprávná aplikace - např. v kapitalismu nižší porodnost než v socialismu.

Pozitivismus a eklekticismus v demografické teorii

- Pozitivisté** (August Comte - 1798 - 1854) - omezení jen na jednu stránku skutečností (poznání nemá smysl). Představitel **H. Spencer** - zakladatel bioorganické teorie.
- Čím složitější organismus, tím větší má schopnost sebezáchovy, ale tím méně mu zbývá energie na rozmnožování
 - Člověk dospěl nejdále, oslabil svou reprodukční sílu.
 - Výsledek: stacionární stav obyvatel - vede ke stadiu harmonie (vliv Darwina - přirozený výběr partnerů a zákon boje o existenci).

Další teorie

- Dumont (1841 - 1902) - autor tzv. **teorie sociální kapilarity** - porodnost v civilizovaných zemích klesá v důsledku tužby lidí po sociálním vzestupu, bohatství, dokonalosti;
- teorie blahobytová - bohatí nebo chudí, chudoba plodí četné potomstvo;
- teorie racionalizační - pokles porodnosti vlivem rozdílů duševních vlastností jedinců: plození je určeno rozumovými úvahami, rostoucí individualitou a racionalizací.
- teorie matematické a biologické (např. logistické křivky).

- populační teorie mezi válkami: ovlivněny - poklesem porodnosti, hospodářskou krizí; zvyky a praktiky omezující záměrně plodnost existovaly a existují, - přibývá plánování rodiny,
- jednota biologického a společenského v populačních procesech,
- demografická reprodukce jako široká součást společenského vývoje,
- urbanizační teorie (pokles porodnosti ve městech).

Globální zákonitosti populační reprodukce

Dnes je vývoj populace celosvětovým problémem v největší míře, co lidstvo poznalo, rozdíly se zvětšují:

- Rozdíly ve společenském, ekonomickém a populačním vývoji mezi zeměmi světa se neustále zvětšují
- Budoucí populační vývoj světa je problémem globální
- Rozdílné vlivy ekonomické, společenské, urbanizace atd. v zemích s rozdílným společenským zřízením
- Vysvětlování změn procesů demografické reprodukce: - porodnosti, úmrtnosti.

DEMOGRAFIE A POPULAČNÍ POLITIKA

Populační politika - jako součást sociální politiky.

- V užším pojetí: opatření přijaté společností výhradně za tím účelem, aby působila na populační reprodukci nebo na rozmístění obyvatelstva a migraci
- V širším pojetí: všechna opatření, která mají nějaký populační efekt
- Teorie populační politiky - součást demografie, geodemografie se zabývá studiem opatření populační politiky
- Cíle populační politiky: - ekonomickou a sociální reprodukci přizpůsobit reprodukci populační, nesnažit se o opak, jsou mezi nimi kvalitativní rozdíly
- Časovou jednotkou populační reprodukce je délka ženské generace (delší než průměrná časová jednotka reprodukce ekonomické)

- Populační politiku můžeme chápat v užším nebo širším pojetí:
- užší pojetí je omezeno na opatření přijatá za účelem ovlivnit počet a rozmístění obyvatelstva, zahrnujeme do nich opatření působící přímo na demografickou reprodukci resp. na migrace
- širší pojetí zahrnuje všechna opatření populační politiky, bez ohledu na jejich deklarované cíle (např. zvyšování životní úrovně, cenová politika, dotace školských zařízení).

Nástroje k dosažení cílů:

- přímé – např. placená mateřská dovolená, porodné, interrupční zákon
- nepřímé – zkvalitňování lékařské péče, dotace školských zařízení, novomanželské půjčky, sociální dávky

- Cíle populační politiky mohou být stanoveny v oblasti úmrtnosti, porodnosti, rozmístění obyvatelstva a migrace a celkového početního růstu. V oblasti úmrtnosti je snaha u všech společností o snížení intenzity úmrtnosti a zlepšení zdravotního stavu obyvatelstva. V oblasti porodnosti můžeme rozlišit **politiku pronatalitní** (snaha o zvýšení plodnosti) a **politiku antinatalitní** (snaha omezit početní růst populace snížením plodnosti).

- V současné době se u většiny vyspělých zemí setkáváme s nepřímým zaměřením populační politiky – prostředky se investují formou různých sociálních dávek. Vlády většiny zemí, v nichž dosud nebyla ukončena demografická revoluce, se snaží o snížení populačních přírůstků, obyvatelstvo řady těchto zemí však setrvává u tradičních názorů (děti jsou zárukou péče o rodiče ve stáří, vliv náboženství). Rychleji se daří snižovat úmrtnost pomocí investic rozvinutých zemí do zdravotnictví .

- Populační politika působí na ***populační klima***, tj. část společenského vědomí působícího při populační reprodukci (postoje k počtu dětí, věku rodičů při jejich narození i hodnoty dítěte v rodině i ve společnosti). Nemusí být vždy v souladu s populační politikou státu, ale je touto politikou ovlivňováno.